

Bojtár Endre

AZ UTOLSÓ POGÁNYOK EURÓPÁBAN

Litvánia megkeresztelése

Mennyi a 600?

A litvánok hivatalosan 1987-ben ünnepelték a kereszténység felvételének 600. évfordulóját. Mint a litván történelemre vonatkozó majdnem minden kijelentés, ez is hosszú kiegészítő-megszorító magyarázatokat igényel.

„Hivatalosan” természetesen nem ünnepeltek. Noha a litván volt a Szovjetunió egyetlen, döntő többségében katolikus népe, a vallás és az egyház a rendszerváltásig a Litván Szovjet Szocialista Köztársaságban is a másként gondolkodás ugyanolyan helyzetében volt, mint a többi szocialista országban – vagy még ugyanolyanabban. Ezt a helyzetet az 1970-es évek közepén Nyugatra disszidált politológus-történész, Alekszandras Štromas (1987:10.) így jellemzi: *„A Litvániában működő összes szervezet közül egyedül az egyház köti össze a nemzetet saját történelmi múltjával. [...] S mivel az emberek a nemzethez, a nemzeti értékekhez és eszményekhez való hűség alapján ítélik meg egymást, a hívőket mint jó litvánokat még az ateisták is tisztelik.”*

Ennek a helyzetnek megfelelően az ünneplést a korszakkal foglalkozó – egyébként kiváló! – hivatalos történész, J. Jurginis akadémikus könyve jelentette, amelynek mindjárt az előszavában (1987:5.) a szerző leszögezi: *„Litvánia 1387-es megkeresztelkedése: történelmi tény, ám nem olyan jelentős, hogy szélesebb körben kellene emlegetni. Nem konfessionális, hanem történelmi értelemben jelentette a katolikus egyház megalapítását és az ország kereszténnyé nyilvánítását. A jubileumot a Vatikán és a klerikális emigráció hirdette meg. Célja nem tudományos, még csak nem is vallási, hanem politikai.”*

J. Jurginist, amint ő maga eldicsekszi-elpanaszolja, az előző egyházi ünnep, Litvánia védőszentjének, Szent Kazimierasnak 1984-es 500 éves jubileuma alkalmából írt dolgozatai miatt több templomban is kiprédikálták. Érthető, hogy az ő tollát sem a tiszta tudomány vezérelte, hanem nagyon is mai, sőt napi politikai sugallat. Felfogásának lényegét így foglalja össze: *„A katolicizmus terjesztői kezdték Litvániában felkelteni a bizalmatlanság érzését a pravoszlávok iránt, s igyekeztek gyengíteni, rombolni a pravoszlávok jogi helyzetét. Mindez ellentétes volt a litvánok és oroszok között történelmileg kialakult baráti és jószomszédi kapcsolatokkal; olyan körülményeket teremtettek, melyek között felszínhatták a litván és az orosz országrészek közötti ellentéteket.”* (I. m. 8.)

Érdekes módon az emigráció, még „a klerikális emigráció” egyes képviselői is ehhez a hivatalos, szovjet állásponthoz közeli véleményt fogalmaztak meg.

Az akkor még több százezres litván emigráció központjában, Chicagóban megjelenő liberális folyóirat, az *Akiračiai* körkérdést intézett neves otthoni és külföldi litvánokhoz. (Mik az okai és következményei, hogy Európában Litvánia keresztelkedett meg utoljára? Mi jót és mi rosszat hozott a kereszténység a litvánságnak? Mi jelent ma nagyobb veszélyt: az ateizmus vagy a szekularizáció? stb.) A több mint egy éven át közölt válaszok között jóformán egyetlen egyértelműen lelkesedő sincs. F. Juzevičius, egy Kanadában élő pap árulta el a fanyalgás okát: *„1918-ig a litvánokat az egyházon keresztül lengyelesítették el. Ezért az ideai megemlékezés a kereszténység felvételéről egyúttal a litván nép ellengyelesítésének, a polonizációnak a hatszáz éves jubileumáról való megemlékezés is.”* (*Akiračiai*, 1987/10:13.)

A Vatikánban két jelentősebb, az évfordulóval kapcsolatos esemény zajlott. Az egyik egy nemzetközi tudományos kollokvium volt Rómában, 1987. június 24–26-án. Az emigráns sajtó azt róta fel a szervezőknek, hogy a tizenkét előadó közül mindössze négy volt litván, ugyanannyi, mint ahány lengyel. (*Akiračiai*, 1988/1:2.) A másik esemény: a Lengyelországhoz tartozó Vilna litván püspökének, Jurgis Matulaitisnak (1871–1927) a boldoggá avatása, melynek során a római Szent Péter-bazilikában tartott szentmisét maga II. János Pál koncelebrálta. Az ezt követő számos római mise egyike sem litvánul zajlott, hanem angolul és lengyelül, s ez megint csak szíven ütött sok litvánt. Az évfordulót valóban a Vatikán jelölte ki, és rendezte ünnepségeit. Másként ez nem is lehetett, hiszen vilniusi litván püspökség nem létezik. A vilnai egyházmegye (amely a két világháború között kb. 29 ezer km²-t és 1 millió lakost ölelt fel) hivatalosan változatlanul a lengyel egyházkerülethez tartozik, s ez beárnyékolja a lengyel–litván viszonyt. Amint Paulius Baltakis, a Litvánia határain kívül élő katolikusok 1984-ben kinevezett püspöke elmondta (*Akiračiai*, 1986/3:12.), a Vatikán azért nem létesít litván püspökséget, mert azáltal elismerné a vilnai egyházkerület 1939-es és egész Litvánia 1940-es szovjet bekebelezését, illetve azt, hogy a szovjetek 1945 után az egyházmegyét önkényesen szét darabolták Lengyelország, a Litván és a Belorusz SZSZK között.

Vannak, akik nemhogy lebecsülik az 1387-es megkeresztelkedés jelentőségét, de magát a tényét is tagadják. Véleményüket leghatározottabban az Amerikában élő, elvakultan lengyelelles nacionalista jogász-történész, Jonas Dainauskas fogalmazta meg (1986:28.), „*Miután a frissen alapított vilniusi püspökséget a gnieznoi püspökség fennhatósága alá helyezték, s a papok képzését Krakkóra hagyták, az egyház területén megkezdődött a litvánok szervezett polonizációja, mikor is a lengyel papok a lengyelül nem tudó hívőkkel úgy érintkeztek, mint a süketnémákkal. [...] Az 1387-es év a litvánokat nem Litvánia valamiféle megkeresztelkedésére emlékezteti, amely valójában nem 1387-ben volt, hanem a litván nép tragédiájára, mikor is a korabeli litván vezetés önként lengyellé változott, s beállt Lengyelország szolgálatába*”

A litvánok s általánosabban a baltiak történelmének a *megkésettég* a magyarázó keretet adó kulcsszava. Észak-Európa, valamint Közép-Európa a X–XI. században „csatlakozik Európához”. A német *Reich* X. századi létrejötte után sorra alakulnak a keresztény fejedelemségek és királyságok: a dán (950–970), a norvég (1016–1030), a svéd (1008), a cseh (915–929), a lengyel (966), a magyar (972). A baltiak azonban hiányoznak a felsorolásból, hisz 1100 körül, amikor „*a feudalizmus és a kereszténység az egész új, keleti és északi régiókban konszolidálódott*” (Szűcs, 1992:26.), nekik még hírük is alig van.

A litván állam megalakulása és a kereszténység első felvétele

Ha nem 1387-ben, akkor mikor történt a keresztelkedés? Mi történt valójában? E kérdésre nem csak azért hasznos megkísérelni a választ, mert a litvánok viselt dolgai még a közép- és kelet-európai átlagnál is jobban kihullottak a közös európai tudatból, hanem azért is, mert közben esetleg tetten érhetjük e „valójában”, a (történelmi) való kialakulását.¹

A Német Lovagrend krónikása, Dusburgi Péter (III. 221.) az 1283-as évhez csupa nagybetűvel azt jegyezte be évkönyvébe: „*Véget ért a háború a poroszokkal. Megkezdődött a háború a litvánokkal.*” A Nemunas jobb partján, fel északnak a Livóniai Lovagrend épp ekkor igázta le Zemgalét. A livóniai törzsekkel és a poroszokkal ellentétben azonban a két tűz közé került litvánokat a németek sohasem tudták legyőzni: a litvánoknak

¹ Minderről részletesen: Bojtár, 1997.

az 1009-es első említésüket követő két évszázad folyamán a balti törzsek, illetve népek közül egyedül sikerült államot alapítaniuk.

Minden középkori államalapításhoz kellett egy pozitív és egy negatív tényező. A pozitív: hogy ne legyen egyetlen olyan erős idegen hatalom se a közelben, amely le tudná igázni az államalapításra készülő népet. A negatív: hogy legyenek viszont olyan szomszédok, akiknek fenyegetését csak az addigi lazább összetartozást felváltó állam szilárdsága tudja visszaverni. (Ilyen szomszédokban szinte soha sincs hiány.) Ezt F. Graus (1965:60–61.) úgy fejezi ki, hogy „középkori nemzeti érzés” – ami a baltiak esetében még a litvánoknál is valószínűleg túl erős kifejezés – kialakulásának fő kritériuma az, hogy „a törzs tagjai között meglegyen a belső rokonság tudata és az idegenek másságának az érzékelése”, valamint „egy olyan vezető réteg kialakulása, amely képes megfogalmazni a másságnak ezt az érzését”.

A litvánok számára e feltételek a XIII. századra értek meg. Ekkor enyhült némileg a lengyel és német *Drang nach Osten*, a Keletre nyomulás és a keleti szláv (ruszin–oros) *Drang nach Westen*, a Nyugatra nyomulás.

Két körülmény bizonyult döntőnek. Az első, legfontosabb az volt, hogy a X. században még virágzó keleti szláv állam, a Kijevi Rusz egyre inkább eredeti alkotóelemeire, egymással marakodó városállamokra, „földekre” esett szét: Polock, Halics, Szmolenszk, Vlagyimir, Novgorod, Moszkva stb. önálló, de csekélyebb súlyú fejedelemségeire. Ezt a bomlási folyamatot csak fokozta az 1237–1240-es mongol–tatár betörés, melyet – miután Batu kán 1242-ben az Aranyhordát a Volgánál telepítette le – két évszázados állandó harcban eltelt mongol–tatár hódoltság követett. Ugyanakkor a XII. században a lengyel állam is megszűnt: huszonhárom úgynevezett *dzielnicé*re, kis fejedelemségre bomlott, s csak nehezen állt talpra. A litván birodalom még a XIV. század végén is mintegy hétszer akkora volt, mint Lengyelország. Ebben a hatalmi vákuumban, állandó harcok között – miközben egy-két évenként jöttek létre újabb és újabb szövetségek németek és szlávok, németek és litvánok, litvánok és szlávok s nem utolsósorban litvánok és litvánok között, mindenki mindenki ellen – alakult ki a litván állam. Pontos adatunk kevés van a körülményekről, s ezért Litvánia felemelkedésére mind a mai napig érvényes az, amit Adam Mickiewicz az 1827-es KONRAD WALLENROD (alcíme szerint TÖRTÉNELMI BESZÉLY A LITVÁN ÉS A POROSZ TÖRTÉNELEMBŐL) előszavában írt: „A történettudomány még nem tisztázta kellőképpen, hogy az a nép, amelyik oly gyenge volt és oly sokáig hódolt idegeneknek, hogyan volt képes egyszer csak megizmosodni és veszélyeztetni minden ellenségét, egyfelől állandó, gyilkos háborút viselve a Lovagrenddel, másrészt végigrabolva Lengyelországot, adót szedve Nagy Novgorodtól, és kalandozásaiban eljutva egészen a Volga partjáig és a Krim félszigetig.”²

Az mindenesetre biztos, hogy a litvánok 1219-ben már önálló országgént kötnek békét a Halics–Vohlniai Fejedelemséggel. Az aktusnál jelen voltak Litvánia mindkét részének, a tulajdonképpeni Litvániának, Aukštaitijának (szó szerint: Felföld) és Žemaitijának (Alföld) a képviselői. A hús fejedelem közül az ún. IPATYEVSKIJI-KRÓNIKAKOMPOZÍCIÓ névtelen szerzője ötöt kiemel, mint akik a legelőkelőbbek. Közöttük van Mindaugas, akit a litván Szent Istvánnak, az államalapítónak tartanak. Származása

² Mickiewicz itt nyilvánvalóan „a lengyel történetírás atyját”, Jan Długoszt visszahangozza, aki a HISTORIA POLONICA 12. kötetében (1455) a friss szövetséges Litvánia történetéről az 1387-es évhez a következő megjegyzést fűzi: „Európa népei közül a legprimitívebbek a ruszinoknak voltak kénytelenek szolgálni és adót fizetni, úgy-hogy mindenki nagyon csodálkozott, mikor olyan szerencséjük támadt, hogy saját bátorságuknak vagy szomszédaik el-satnyulásának, illetve tunyaságának köszönhetően most parancsolnak a ruszinoknak, akiknek uralma alatt majd ezer évig mint rabszolgacsorda éltek.”

ismeretlen, apjának később adták a krónikások-történészek a Ringaudas nevet. Az azonban tény, hogy 1240 körül – miután gyilokkal, haddal vagy rokoni kapcsolatok kiépítésével, ígéretekkel és adományokkal – legyőzte a kisebb fejedelmek jó részét, Aukštaitija és részben Žemaitija uraként fölvette a nagyfejedelem címét. Ettől kezdve csak az uralkodó gyermekeit illette meg a fejedelem cím, s az eddigi fejedelmek lassan nagyurakká, *bajoras*-bajorokká fokozódtak le. Az ún. Fekete Oroszország leigázásával Mindaugas kezdte meg a keleti szláv fejedelemségek országához csatolását. Polaszje, Polock, Minszk, Vityebszk, Volhínia, Kijev,³ Csernyigov és Podólia egy részének a meghódításával Litvánia területe a XIV. század közepére elérte a 650 ezer km²-t. A litvánból ily módon litván–orosszá (keleti szláv) táguló birodalom magában foglalta a Dau-gava felső és középső folyásának a medencéit,⁴ a Nemunasnak, a déli Bugnak, a Dnyepernek és az Oka felső folyásának a medencéit, azaz a mai Litvániát, Fehéroroszországot, Ukrajna nagy részét és Oroszország kis részét. Az etnográfiai Litvánia (kb. 70–80 ezer km²) mindig a nagyfejedelem birtokában maradt, aki rokonait, „jó embereit” küldte a meghódított fejedelemségekbe, ahol azok a helyi fejedelmekkel együtt kormányoztak. (Ez némileg hasonlított – ha nem is gazdaságilag, de politikailag – a nyugat-európai vazallusrendszerhez.)

Hogy honnan vette Litvánia mindehhez az erőt, az homályban marad. Alighanem M. Ljubavszkij (1910:26.) jár a legközelebb az igazsághoz – s ez lenne a litván államalapítás másik döntő körülménye –, aki a hódításokat a litván népességszám nagyarányú növekedésével magyarázza. Ez különösen attól kezdve döntő tényező, amikortól – nagyjából a XIII. század utolsó harmadától – a tatár támadások veszélye az Aranyhorda belvillongásai miatt a litvánoknál csökkent, viszont a szomszédos fejedelemségek, elsősorban a Litvániával leginkább versengő Halics–Volhíniai Fejedelemség lakosságát a tatárok – akik nem ejtettek férfi foglyot – alaposan megtizedelték. (Ennek lett eredménye, hogy 1349 után Halics Lengyelországhoz, Volhínia pedig Litvániához került, illetve, hogy Algirdas nagyfejedelem 1362-ben vagy 1363-ban valahol a déli Bugnál nagy győzelmet tudott aratni a tatárok felett.)

Mindaugas központosító törekvéseit sokan nem nézték jó szemmel. Kezdve trónkövetelő unokaöccsén, Tautvilason, aki a független fejedelemségnek maradt Žemaitijára is támaszkodhatott, Halics–Volhínia fejedelmén és a novgorodi Alekszandr Nyevszkijen át egészen a rigai püspökiig számosan összeszórtak ellene.

Hogy leghatalmasabb ellenfelét, a lovagrendet leszerelje, Mindaugas döntő lépésre szánta el magát: 1250-ben vagy 1251-ben egész háza népével, valamint számos bajjossal együtt megkeresztelkedett, s 1254-ben a római IV. Ince pápától kapott koronával királlyá koronáztatta magát. (A rendszerváltás óta a koronázás napja pirosetűs állami ünnep Litvániában.) Királlyá – Litvániában először és utoljára. Az odaküldött püspöknek és a lovagrendnek a király nagyvonalúan azt a Žemaitiját adományozta, amely csak részben és nagyon feltételesen volt az övé.

Látni való, hogy – mint Kelet-Európában mindig és mindenütt – kizárólag a hatalmi-politikai helyzet függvénye volt, hogy egy nép mit és miben hisz, hogy milyen vallást gyakorol. A további fejlemények is ezt igazolják. Amikor a keresztetek ellen felkelt

³ Ez a Kijev persze már nem az a Kijev volt. Az egykor virágzó székváros a tatárdúlás után, 1246-ban mindössze 200 házból állt (Ljubavszkij, 1910:23.).

⁴ A Dau-gava alsó, lettek lakta szakaszát azonban nem, s alighanem ez mentette meg a letteket az ellitvánosodástól.

Žemaitija fejedelme, Treniota 1261-ben följánlotta Mindaugasnak a tatárok által közben alaposan feldúlt Litvániával való egyesülést, cserébe a keresztiesekkel való szövetség felmondását és az ősi pogány hithez való visszatérést kérvén, a király habozás nélkül kötélnek állt. A kereszténység tényleges felvétele így végzetes módon több mint 120 évvel újból elodázódott.

Mindaugast hatalmas csúcsán összeesküvő fejedelmek meggyilkolták. Utódai közül Vaišvilkas vagy az igen tehetséges Traidenis négy fivére is pravoszláv hitre tért, ennek ellenére a keresztény Európa a litvánokat továbbra is – újra – pogánynak tartotta.

A kereszténység második felvétele, a Litván Nagyfejedelemség

Az 1263-tól 1569-ig fennállt Litván Nagyfejedelemségben a kezdeti törzsszövetségi katonai demokrácia fokozatosan katonai monarchiává fejlődött, ahol az országot irányító nagyfejedelemnek és dinasztíájának közös volt a bajorsággal: a külső hódítás. Litvánia rabló hadjáratait ezért csak a Moszkvával kötött 1449-es béke zárta le, mert ekkorra végképp életképtelenné vált a nemesi hadkötelezettségen alapuló katonaság, zsoldos hadseregre pedig nem volt pénz.

A Litván Nagyfejedelemség kibontakoztatásában két uralkodónak voltak döntő érdemei.

Ami fiai legyilkolása miatt Mindaugasnak nem sikerült, hogy tudniillik örökletessé tegye a trónt, az sikerült Gediminasnak (1316–1341), akinek uralkodóháza unokája, Jogaila, vagy ahogy lengyeles formájában ismerik: Jagiełło (magyarul: Jagelló) néven vált legalábbis Közép- és Kelet-Európa legnagyobb dinasztíájává, amelyik nemcsak a lengyeleknek, hanem a cseheknek és nekünk is több királyt adott (a nálunk 1440 és 1444 között uralkodó I. Ulászlót, II. Ulászlót: 1490–1515 és II. Lajost: 1516–1526).

Gediminas külpolitikája kettős irányú volt. Nyugatról igyekezett megállítani a keresztiesek előrenyomulását – két ízben úgy, hogy az ország újra keresztény hitre tért volna; a második alkalom valószínűleg az életébe került: a „pogány tábor” megmérgezte –, ugyanakkor sikerrel terjesztette ki a litván államhatárokat kelet felé, noha Ivan Kalita (†1340) személyében megjelent már az a moszkvai uralkodó is, aki először hívta magát az egész Rusz nagyfejedelemnek, s aki tudatosan törekedett a szláv földek egyesítésére, ezért Moszkva egyre inkább Litvánia fő ellenfelévé vált. Egyelőre azonban a novgorodi, a tveri, a pszkovi stb. városállamok a litvánok védelmét keresték Moszkvával, de főként a tatárokkal szemben. Gediminas odáig ment, hogy pravoszláv püspökséget létesített Fekete Oroszország központjában, Naugardukasban (lengyelül: Nowogródek).

Jelentős tetteket hajtott végre az országon belül is. Kereskedelmi szerződést kötött Rigával, külföldi kereskedőket és iparosokat hívott meg, s ösztönözte a gyér városi élet kibontakozását. Ilyen irányú tevékenységének betetőzéseként megalapította Vilniust, vagy legalábbis új székvárosának tette meg. A főváros addig ugyanis nem volt állandó. Kernavé, Trakai, Vilnius, később Naugardukas, Kaunas egyaránt szolgált fővárosként.

Gediminas hét fia között osztotta fel az országot. Az a veszély fenyegetett, hogy Litvánia darabokra hullik. Hogy nem így történt, az annak tudható be, hogy a keresztiesek támadásai, valamint az újabb keleti és déli területek meghódítása (ahonnan a háborúskodáshoz szükséges adók befolytak) parancsoló szükségességgel követelték meg az ország egységét. Ehhez az is kellett, hogy egy rövid közjáték után olyan tehetséges emberek ragadják magukhoz a hatalmat, mint Gediminas két fia, Algirdas és Kęstutis (lengyelül: Olgiard és Kiejstut), akik 1345 és 1377 között párban uralkodtak oly módon,

hogy a Vilniusban székelő Algirdasé volt a nagyfejedelmi cím és – egyre inkább Lengyelországgal versengve – a déli-keleti hódítás ügye (amit erőteljesen meg is valósított: 1363-ban a birodalomhoz csatolta az újjáéledt Kijevet, ahol a korábbi hagyományt felújítva 1375-től pravoszláv püspökséget állított fel, s 1368-ban és 1371-ben csapataival Moszkva falait ostromolta), míg a Trakaiban berendezkedő Kęstutis, az egyeses lelkű katonaeMBER típusa a keresztések elleni harcot, Žemaitija védelmét vállalta magára. (E harc méreteire jellemző, hogy 1345 és 1382 között a lovagok kereken száz ízben törtek be litván földre, amire negyven ellenhadjárat volt a válasz. E kis kereszties hadjáratokat a katolikus propaganda *Litauerreisen*nek keresztelte el, s e litván társasutazásokra egész Nyugat-Európából toborozták a résztvevőket.)

Algirdas örökébe elsőszülött fia, Jogaila lépett, Kęstutis pedig megmaradt Trakai fejedelmének. Hamarosan azonban hatalmi harc tört ki nemcsak Jogaila és Kęstutis, hanem az utóbbi fia, Vytautas (lengyelül: Witold), tehát Jogaila unokatestvére között is. Mindkét tábor többször szövetkezett hol a keresztésekkel, hol a különböző lengyel és keleti szláv fejedelmekkel. A viszálykodás során – mialatt egy évig Kęstutis volt a nagyfejedelelem – végül Jogaila 1382-ben meggyilkoltatta a konok pogány Kęstutist, s Vytautasnak is csak női áruhába bújva sikerült a börtönből a keresztésekhez szöknie (akiknek Jogaila előzőleg már odaigértte Žemaitiját és azt, hogy kezükből veszi fel a kereszténységet).

Közben azonban két fontos dolog történt Litvánia szomszédságában. Dmitrij moszkvai fejedelem 1380-ban a Don melletti Kulikovo mezején szétverte Mamaj tatár kán seregeit, s ezzel nemcsak a Donszkaj melléknevet nyerte el, hanem a litván fennhatóság alatt élő keleti szlávok rokonszenvét-bizodalját is. A pravoszláv metropolita már egy évvel később a litvániai Kijevből Moszkvába tette át székhelyét – most már végleg. Sőt, Jogaila előtt is felmerült annak a megoldásnak a lehetősége, hogy Moszkvával szövetségre lépve pravoszláv hitre tér. Vityebszki fejedelemi házból származó anyja közvetítésével tárgyalásokat is kezdett arról, hogy esetleg feleségül venné Dmitrij Donszkaj lányát, s így védené meg Litvániát a keresztések meg-megújuló betöréseitől. „Világtörténelmi pillanat” – ki tudja, hogyan fordul Európa sorsa, ha ez bekövetkezik, s nem Moszkva, hanem Vilnius válik a „harmadik Rómává”? Ám egyik fél sem kapkodta el a dolgot. Moszkva azért nem, mert aligha állt érdekében, hogy legnagyobb vetélytársát erősítse, Litvánia pedig azért nem, mert a görögkeleti hit felvétele aligha szüntette volna meg a kereszties támadások ürügyét, hisz Róma a pravoszlávokat félig-meddig pogánynak tartotta. Arról már nem is beszélve, hogy egyazon birodalom belülrre kerülve a szláv fejedelemségek óhatatlanul Moszkva körül tömörülnek, s ez gazdasági katasztrófa lett volna a litván hűbérurak számára, akik jövedelmük jó részét e fejedelemségekből nyerték.

Jogaila végül is máshonnan nősült. 1382-ben ugyanis Nagy Lajos királyunk halálával árván maradt a lengyel trón. Máig rejtély, kinek támadt az a merész ötlete, hogy Lajos kisebbik lányát, Jadwigát (magyarul: Hedviget) 1384-ben nagy sietve „királya” koronázva, majd az unokatestvérevel időközben kibékült Jogailához férjhez adva több, gordiuszinak tűnő csomót lehet egy csapással megoldani: megszűnik a terhessé vált magyar–lengyel perszonálunió, Litvániából, az eddigi pogány ellenségéből keresztény szövetséges lesz a lovagokkal szemben, egyszersmind Moszkvával szemben is, s végül a lengyelek is megszabadulnak a Habsburg-háztól. Jadwigát ugyanis évekkal ezelőtt odaigérték Habsburg Vilmos hercegnek. Sőt *az után*, hogy Krevóban, a mai Fehéroroszország területén lévő városkában megállapodtak Jogailával a házasságban, bár még nem volt érkezésük ennek hírért megvinni Lengyelországba, a Habsburg vőlegény betop-

pant Krakkóba, s ott annak rendje és módja szerint feleségül vette Jadwigát.⁵ A lengyelek hamarosan elkergették Vilmost, s életbe lépett a krevói egyezmény. 1386-ban Jogaila bevonult a Wawelbe, megkeresztelkedvén feleségül vette Jadwigát, s II. Władysław Jagelló néven lengyel királlyá koronázták, de egyúttal megmaradt litván nagyfejedelemnek is.

A krevói egyezmény előírta Litvánia megkeresztelését, amit Jogaila 1387-ben visszatérve Litvániába, el is végeztetett. (Az éppen a lovagrend kezén lévő Žemaitiją csak 1413-ban keresztelték meg.) Az egyezmény másik fontos pontja Lengyelország és Litvánia kapcsolatát volt hivatva szabályozni. Az okmány szerencsétlen módon erre az azóta is vitatott *applicare* szót alkalmazta, ami jelent hozzácsatolást, egyesítést és beolvastást is. Van, aki szerint az okmány teljes egészében hamisítvány, hiszen megtalálásának idején, 1835-ben divatja volt a romantikus történelmi hamisítgatásnak. Mindenesetre az a Długosz, akinek krónikájára minden későbbi beszámoló támaszkodik, egyetlen szóval sem említi. Másfelől az is igaz, hogy a litvánokkal cseppet sem rokonszenvező, a lengyelek szerepét felnagyító Długosz egészen biztosan sok mindent a kisujjából szopott (például a jeges Nemunasban való alámerítést). Ami kétségtelen tény, s amiből Długosz is nagyrészt szerezte az értesüléseit, az Jogaila három, 1387 februárjában kiadott kiváltságlevele. Ezekben hatalmas földbirtokokat adományozott az egyháznak, valamint a katolikus hitre tért nemeseknek, ugyanakkor kizárván a kiváltságokból a pravoszláv nemeseket, s megtiltván a pravoszlávokkal a házasságot. Az okmányok az oroszok és különböző szekták tagjainak katolizálását sürgetik, de pogányokról egy szót sem ejtenek.

A lengyel–litván megbékélés és békétlenség kezdete

A bonyodalmak úgy értek véget, hogy 1392-ben Jogailából végleg Jagelló lett, csak a lengyel királyság ügyeivel foglalkozott, s Litvániát hagyta unokafivérére. Mindebből érthető az az első hallásra furcsa tény, hogy a litvánok egyáltalán nem büszkék az európai hírű Jogailára.⁶ A „litván királynak” az unokatestvér számít, akire Jogaila Litvániát hagyta, aki Nagy Vytautas néven vonult be a történelembe, s akinek 1430-ban bekövetkezett halálakor a Litván Nagyfejedelemség hatalma csúcán állt. 1 millió km²-nyi területével Európa legnagyobb állama volt, amelynek déli határa a Fekete-tenger fölötti országnyi lakatlan sztyeppekig nyúlt, keleti határa Moszkvától 200 km-re húzódott, s Palangánál keskeny kijáratot nyert a Balti-tengerhez is. Nyugati szomszédja egyrészt a szövetséges Lengyelország volt, másrészt az a lovagrend, amelyre az egyesült lengyel–litván hadak 1410-ben Tannenberg-Grunwaldnál (litvánul: Žalgiris), a középkor egyik legnagyobb csatájában döntő vereséget mértek. Döntő, de nem megsemmisítő vereséget, mint ahogy a lényegében a grunwaldi ütközetet leszűretelő 1422-es melnisi béke is csupán a lovagrend litvániai igényeit, de nem a hatalmát semmisítette meg örökre.⁷

⁵ Egyes roszmájú osztrák krónikások azt híresztelték, hogy a házasság konzumálva is lett, ám ennek kevés a valószínűsége, lévén hogy az ifiasszony még a tizenkettedik évét sem töltötte be. (Jogaila ekkor 35 éves volt.)

⁶ A két világháború között, a lengyel–litván ellenségeskedés csúcspontján a litván gimnazisták egyik kedvenc szokása volt, hogy a történelemlönyvükben lévő képen rituálisan körzövel kiszúrták a „lengyel” Jogaila szemét.

⁷ Az esemény mindkét félben mély nyomokat hagyott. A németek 1914-ben vettek revansot, eléggé különös módon: II. Vilmos császár egy oroszok ellen megnyert ütközetet Tannenbergi csatának neveztetett el és ünnepeztetett, noha az máshol zajlott le; másfelől Litvánia legjobb kosárlabdacsapatát Žalgirisnek hívják. A rend nem nyugodott bele a vereségbe, távolról sem. Azzal vádolták Jogailát és Vytautast, hogy a litvánok,

Vytautas megpróbálta Litvániát teljesen függetleníteni Lengyelországtól. 1398-ban a litván nemesek ki is kiáltották királlyá, ám egy évvel rá a Vorszka folyónál a tatároktól elszenvedett súlyos vereség szertefoszlatta reményeit, s kénytelen volt elismerni lengyel vazallusságát. Másodsor 1429-ben kért koronát Luxemburgi Zsigmond német-római császártól, de a lengyel urak elfogták a koronát hozó küldöttséget, s az ekörüli huzavona közben Vytautas meghalt.

A kelet felőli biztóságot szolgálta volna Vytautasnak az a kísérlete, hogy – Gediminas és Algirdas után újra – litvániai metropolitát választott, de jelöltjével szemben a pravoszláv egyház vezető testülete, a carigrádi (konstantinápolyi) szinódus a moszkvai metropolita mellett tette le a voksot. Ez végleg eldöntötte, hogy a litvánok a katolikus lengyel kultúra övezetébe kerültek, s noha Lengyelország és Litvánia viszonya egészen az újabb történelmi sorsfordulóig, az 1569-es lublini unióig politikailag nagyon is laza maradt, megkezdődhetett a nemzetet alkotó nemesség fokozatos lengyellé válása.

A Litvánia különállását célzó kísérletek mellett azonban Vytautas uralkodása alatt megtörtént a két ország tényleges egyesülése felé vezető döntő lépés is. Az 1413-as horodlei unió tulajdonképpen megteremtette a litván nemesi osztályt. A törzsökös lengyel nemességgel, a *szlachta*val (litvánul: *šlehta*) való egyenjogúsítás érdekében 47 litván családot adoptáltak lengyel nemesi családokba úgy, hogy az utóbbiak címerüket kölcsönözték a litvánoknak, akik ezután hívhatták magukat nemesnek. Ugyanakkor az unió kimondta az öröklött birtokok örökös tulajdonjogát, valamint a nemesek személyi sérthetlenségét. A katolikus nemesek unióban kapott jogait hamarosan kiterjesztették a pravoszláv előkelőkre is. Nem terjesztették ki viszont a városlakókra, holott Vilnius, majd Kaunas Vytautas idején lett magdeburgi jogú, vagyis önigazgató, hűbérúrtól nem függő város. (Ezek száma a XVI. században negyvenre emelkedett.)

A kereszténység felvétele után

A két unokatestvér, Jagelló (II. Władysław, 1386–1434) és Vytautas (1398–1430) utáni trónviszályok oka a furcsa perszónálunio volt, amelynek értelmében ugyanazt az uralkodót kellett megválasztani, de külön-külön lengyel királynak, illetve litván nagyfejedelemnek. A Gediminas- (Jagelló-) ház kihalásáig, 1572-ig uralkodók listája azt bizonyítja, hogy a rendszer nem éppen kifogástalanul működött:

Lengyel király	Litván nagyfejedelem
III. Władysław (1434–1444)	Švitrigaila (1430–1432)
(I. Ulászló néven magyar király 1440–1444)	I. Zigmantas (1432–1440)
IV. Kazimierz (1447–1492) =	I. Kazimieras (1440–1492)
Aleksander (1501–1506) =	Aleksandras (1492–1506)
Zygmunt Stary (Öreg) (1506–1548) =	II. Zigmantas (1506–1548)
Zygmunt August (1548–1572) =	Zigmantas Augustas (1544–1572)

A XVI. század közepétől a *dominium maris Baltici* birtoklásáért Svédország mellett Oroszország is sorompóba szállt. 1449-ből származik az első olyan békeszerződés Litvánia és Moszkva között, amely a két felet egyenlőnek ismeri el (Šapoka, 1936:185.). Attól

de még a lengyelek sem igazi keresztények, s hogy Žemaitija jog szerint az övék. Az egyik érv az volt, hogy Grunwaldnál a Jan Žižka vezette eretnek cseh zsoldosokon kívül több ezer pogány tatár is harcba szállt a lengyel–litván oldalon. A konstanzi zsinat végül is Jogailák javára döntött.

kezdve azonban, hogy III. Ivan 1480-ban szétverte az Aranyhordát, s feleségül véve az utolsó bizánci császár lányát, Zsófiát (aki a bizánci címerből áttelepítette a kétfejű sást az oroszba), egyre nagyobb teret kapott a „Moszkva: harmadik Róma” ideológiája, aminek értelmében a Jagellóktól vissza kellett szerezni az ősi Rurik-birtokokat, s egyre inkább az orosz fenyegetés vált meghatározóvá. Ezért a litvánok kénytelenek voltak viszonyukat szorosabbra fűzni a lengyelekkel. Ennek eredménye lett – miután az egyesülési tárgyalások közepette a lengyelek kész helyzetet teremtvén egyszerűen elcsatolták Litvániától Podlasztét, Volhíniát és Ukrajnát – az 1569-es lublini unió, amely kimondta, hogy „*a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség immár egységes és osztatlan test, egységes Nemzetközösség (Rzeczpospolita)*”. Litvánia ugyan névleg megtartotta különállását, egészen a *Rzeczpospolita* 1795-ös felosztásáig, de például az időszak végén született, társadalmi szempontból korszerű 1791. május 3-i alkotmány Litvániának már a nevét sem említi. Ezért joggal tekinthetjük a lublini uniót olyan fordulópontnak, amellyel véget ért a Litván Nagyfejedelemség, és megindult az önálló államiság elvesztése.

Politikai vallásosság

A IX–X. és a XIII–XIV. századok között három erő alakította ki azt az erőteret, amelyben a balti törzsek története mozgott. A pogányság, a nyugati és a keleti kereszténység harcában mindhárom fél bensőleg is megosztott volt, s ennél fogva gyakorta szövetkezett egyik-másik ellenfelével is. A korszak a „politikai vallásosság” fogalmaival írható le.

A pogány törzsek egymás ellen folytatott hadjáratai nyilvánvalóak. A nyugati világot a pápaság és a császárság rivalizálása osztotta meg,⁸ ami olyan tartós nyomot hagyott az európai történelemben, mint a porosz állam, amely születését a kettő közötti hinpapolitikának köszönheti, s amely formálisan a reformáció során először a pápaságtól, majd a császárságtól önállósította magát. A nyugati és keleti kereszténység legalább az 1054-es egyházszakadással kezdődően szemben állt egymással. A távolság közöttük hol olyan minimális volt, hogy a kettő hibrid egyháza, a görög katolikus is létrejöhetett, hol olyan maximális – s ez volt a gyakoribb –, hogy az ortodoxokat a latinok pogánynak tartották. A XIV. században gyakori volt a jellemzés: *est Christianus, non Ruthenus* – nem orosz, keresztény (Winter, 1960:103.). A XIII. század második felétől a tatár uralom alatt lévő keleti szlávokat Nyugaton egyenesen a keresztényellenes tatárok szövetségének tartották. Nemcsak a XIII. századi livóniai krónikák, de LIVLÄNDISCHE HISTORIEN című művében még J. Renner (kb. 1525–1583) is *Unchristennek*, nem kereszténynek titulálta a pravoszlávokat. IV. Sándor pápa egy, a Német Lovagrendhez intézett bullájában a tatároktól Oroszországban visszaszerzendő földeket, javakat egyenesen „*a görög szakadárokhhoz tartozó, azok szertartásaihoz gyalázatosan ragaszkodó*” papok térítésére akarja felhasználni, mondván, hogy azok megkaphatják az említett javakat, amennyiben „*hűségesen és engedelmesen visszatérnek a római anyaszentegyházba*” (PÁPAI BULLÁK:195.). A másik fél sem volt különb: a XI. században élt Feodoszjij Pecserszkij szerint a „*latin hit*” még a zsidónál is tisztátalanabb, s a XII. századi pszkovi krónikákban gyakori a „*pogány latinok*”, „*pogány németek*” kitétel (Paszkievicz, 1954:97–8.). Nem megalapozatlan az a feltevés sem, hogy Mindaugast a pravoszlávok gyilkolták meg, s hogy a litvánok másodszeri, végleges, lengyel kézről történő megkeresztelkedése tulajdonképpen nem a pogányságtól, hanem a pravoszláviától mentette meg őket (Jurginis, 1987:117., illetve 63.).

⁸ Ez még akkor is igaz, ha a kelet-európai kereszties hadjáratoakat közösen szervezték, bizonyos munkamegosztásban: az anyagi erőt a *Reich*, a szellemi Róma szolgáltatta (Gudavičius, 1989:15.).

Az idegen írás – az írás idegensége

Litvánia számára a politikai vallásosság korszaka a kereszténység késői felvétele miatt végzetesen kitolódott, meghosszabbodott. Litvániát továbbra is ugyanaz a három politikai-vallási erő rángatta ide-oda; akkor is, amikor a XV. században, Vytautas idején hatalma csúcán volt, akkor is, amikor a XVI. század közepén már meggyengült (noha még mindig 700 ezer km² volt a területe, 3,5 millió lakossal, ebből 1 millió litvánnal). Ez a rángatózás végül is alig 200 év alatt széttepte a hatalmas országot. Mi tette lehetővé az erősebb politikai helyzetben lévő litvánok polonizációját (vagy majd ruszifikációját)? Egyáltalán: mi okozta, hogy a nagy birodalommal rendelkező litvánokat ugyanúgy ki lehetett felejteni az európai történelemből, mint az országalapításig el sem jutó poroszokat, letteket vagy nyelvrokainkat, az észteket? Miért olyan bizonytalanok, olyan többféleképp megítélhetők a litván történelem eseményei?

Azért, mert hiányzik mögülik a saját írásos kultúrára támaszkodó „litván tudat”. E hiány miatt minősíthette a pápa Litvániát *terra nullius*nak, senki földjének, s e hiány okán érezni valami talmiságot, ingatagságot a litván államépületben, még legfényesebb időszakában is.

Litvánságtudattal, legalábbis valami csírájával, már a XI–XII. századi törzsszövetségnek is rendelkeznie kellett. Adatunk ugyan nincs róla, de meggyőző bizonyíték a litvánok pusztá fennmaradása: e nélkül képtelenek lettek volna a XIII. században államot alapítani, államot, amely ellen tudott állni minden külső ellenségnek. (Ugyanígy: Volkaité-Kulikauskienė, 1987:174.)

A kereszténység két felvétele közötti időben kialakult saját tudat valószínűleg magában foglalta a litván nyelvet és a pogány vallást is. Az utóbbinak egyetlen dokumentuma Gediminas nagyfejedelem pápai legátusnak mondott szavai lehetnek: „*Tiszteljük a keresztények az istent saját hitük szerint, szolgáljanak a keleti szlávok (rutheni) neki saját szokásaik szerint, a lengyelek ugyancsak a maguk módján, mint ahogy mi is saját szokásaink szerint tiszteljük az istent, és mindnyájunknak egy istene van.*”⁹

A pogány vallás felszámolásával a litván tudat egyetlen támasza a saját nyelvű írásbeli kultúra – lehetett volna.¹⁰ A saját nyelvű írásos kultúrán természetesen nem a litvánt értem, hanem valamilyen nyelvűt, akármilyent, amivel a kultúrateremtő vezető réteg azonosulni tudott volna. Ha Mindaugas mégoly késői megkeresztelkedése tartósnak bizonyult volna, akkor valószínűleg a litván kultúra is hasonlóan fejlődik, mint a francia, a cseh, a lengyel, a magyar stb.: a latin árnyékában lassan megszülettek volna a litván nyelvű írásbeliség első darabjai is. Nem így történt. (A pogány korszakból az egyetlen

⁹ Ebből lehet valamiféle liberális multikulturalizmusra is következtetni, ahogy a Nyugat-Európában felnőtt kitűnő nyelvész, A. J. Greimas teszi (1990:17.), aki szerint a XIII–XIV. századi „*litván imperializmust nemcsak demográfiai és gazdasági, hanem vallási felvirágzásnak is alá kellett támasztania*”, de lehet arra is, hogy Gediminas, aki egyaránt megtúrta országában a pravoszláv metropolitát és a nyugati szerzetesrendeket, csupán megint csak a pápa előtt akart egyistenhívőként jó színben feltűnni (még ha ezt az egy istent Perumasnak is hívták), s így bírní rá arra a katolikus egyházfőre, hogy az megtagadja támogatását a keresztiesektől, hisz így folytatja szavait: „*Mit meséltek nekem a keresztényekről? Hol találni nagyobb igazságtalanságot, nagyobb egyenlőtlenséget, viszálykodást, pusztítást és kizsákmányolást, mint a keresztények között, s különösen azok között, akik ájtatosnak tűnnek, mint például a keresztiesek, akik minden lehető rosszat elkövettek?*” (Gediminas:129.)

¹⁰ Ez még akkor is igaz, ha nyilvánvalóan tudjuk, hogy az új hit 1387-es fölvétele nem jelentette azonnali elterjedését és győzelmét. A pogány gondolkodásmód csak lassan adta át a helyét, s kiszorulásához olyan, a társadalom szerkezetében bekövetkezett változások kellettek, mint a jobbágyrendszer Kazimieras nagyfejedelem 1447-es privilegiumrendeletével elindított kialakulása.

komolyabb latin nyelvű emlék Gediminas hat, Nyugatra küldött diplomáciai levele.) Azért nem így történt, mert a latin kereszténység másodszeri, végleges felvételekor Litvánia már egy olyan soknemzetiségű birodalom volt, amelynek 9 millió lakosából 8 millió ortodox vallású keleti szláv volt, saját írásbeliséggel, s az ő nyelvük vált a Litvániában születő írásbeliség nyelvévé is. Ez a nyelv az óegyházi szláv keleti szláv változata volt, mégpedig annak három típusa – egyházi, népnyelvi-irodalmi, kancelláriai – közül az utóbbi, amelyet azután mindig helyi nyelvi hatások színezték tovább: kezdetben a nyelv-típusnak az ukránnal, később a fehérorosszal azonosítható változata alakult ki (Zinkevičius, 1987:133).¹¹ (A XV. század végétől megszorodó litván másolók révén több mint 300 litván szó is bekerült e szövegekbe.) E nyelven írták nemcsak Litvánia három, a XIV. század végén, XV. században született, szépirodalomnak számító krónikáját, hanem a Litván Metrikának (*Litovszkaja Metrika*) nevezett, a XV. század közepétől a XVIII. századig vezetett kancelláriai archívum okmányait, valamint Litvánia három (1529, 1566, 1588) statútumát, alkotmányát, sőt még a katolikus litván egyház némely iratait is.

Litvánia tehát kétszer került a politikai vallásosság említett három ereje közé, a senki földjére: először, amikor a maga magas társadalomszervezettségi szintjének, a maga erős államának nem megfelelő szóbeli pogány tudat uralta, s másodszer, amikor a nyugati keresztény rítushoz keleti írásbeliség társult. A Litván Nagyfejedelemben kialakult egy bizonyos állami hazafiság, amely azonban – az írásos kultúra említett hiánya miatt – nem tudott nemzeti hazafisággá fejlődni. (Ezt az állami hazafiságot tükrözik Litvánia krónikái, amelyeknek legfontosabb témája a litván uralkodócsalád s ezen keresztül a litvánok eredete.)

Állam és nemzet tragikusan kettévált, épp abban az időben, a reformáció korában, mikor a nemzet új, a közös kultúrán, a közös nyelven alapuló fogalma kezdett kimunkálódni.¹² Az új nemzetfogalom alapját képező közös nyelv Litvániában a lengyel lett.

¹¹ A nyelvészeti szakirodalomban mindmostanáig nem rögzült szilárdan ennek a nyelvnek az elnevezése. Egyes nyelvészek ófehérorosznak hívják, mások nyugatorosznak, óorosznak (Palionis, 1979:10.)

A XV–XVI. században a mai Fehéroroszország és Ukrajna lakói, noha három helyen éltek: a Litván Nagyfejedelemben, a Lengyelországhoz tartozó ún. Vörös Ruszban és a Magyarországhoz tartozó Kárpátokban, egy népek érezték magukat, ezért egységesen ruszinnak hívták magukat, s mások is így őket (latinul: *rutheni*, németül: *Rut(h)enen*). A Moszkva uralma alatti szlávokat ők moszkvaiaknak-moszkákknak nevezték (latinul: *moskali*, lengyelül: *Moskali*). Az óorosz nép így módon két részre oszlott: nagyoroszra és nyugati oroszra, s az utóbbi csak később (főként az 1569-es lublini unió után, amikor is Fehéroroszország maradt litván fennhatóság alatt, míg Ukrajna nagy része Lengyelországhoz került) tagolódott tovább fehéroroszra és ukránra.

A Szovjetunió felbomlása után kitört fehérorosz–litván történelmi-politikai (területi és határ-) viták során – ahol persze mindkét fél az ősi történelmi jogokra hivatkozik – érdekes jelentésváltozáson megy át az a litván szó, amellyel ezt a nyelvet eddig jelölték. A *gudas* (*Gudija*) eddig egyértelműen fehéroroszt (Fehéroroszországot) jelentett. Ez azonban ahhoz a fehérorosz igényhez adna tápot, amely szerint a Litván Nagyfejedelem tulajdonképpen fehérorosz állam, a mai *Belarusz* elődje volt. Ezért a litvánok közül sokan – elsősorban a legnagyobb szaktekintély, a „nemzeti érzelmű” nyelvtörténész (1996-tól négy évig egy konzervatív kormány kultuszminisztere), Z. Zinkevičius vezetésével – dühödten elutasítják ezt a jelentést, s a szó újabban a Litván Nagyfejedelem minden keleti szláv lakóját (fehéroroszt, ukránt és orosz) kezdi jelenteni.

¹² S hogy mindkettő – állam és nemzeti nyelvű kultúra – milyen fontos egy nép életben maradása szempontjából, s hogy néha az államnemzetnél fontosabb a kultúrnemzet, azt éppen a lengyelek és litvánok történelmi sorsa példázza: a lengyel nemzet léte – néhány tucat, az örültség elvakult 19. századi cári tisztviselőt leszámítva – akkor sem vált kérdésessé senki szemében, amikor Lengyelország több mint 120 évig nem létezett, míg a litvánok nagyjából ugyanarra a sorsra jutottak, mint az önálló állammal addig soha nem rendelkező lettek vagy észtek.

A lublini unió után, de főleg a XVII. századtól a nemzetet alkotó nemesség a mágnásokkal kezdve egyre inkább és igen gyorsan lengyellé hasonult, olyannyira, hogy a nemesember hamarosan kezdett litvániai lengyelnek számítani. A polonizáció rohamos volt. Noha az első lengyel nyelvű irat 1523-ból való, már közvetlenül a lublini unió után lengyelül vezették az állami okmánytárat, a metrikát, s 1697-től hivatalosan is a lengyel lett a nagyfejedelemség államnyelve. Az unióval ideérkező jezsuiták a XVII. század elején, mikor előtérbe került az anyanyelvű istentisztelet szükségessége, némi vita után úgy döntöttek, hogy Litvániában – a lengyel a helyi nyelv. A vilniusi jezsuita kollégiumban – amit Báthory István 1579-ben emelt akadémiai (egyetemi) rangra – a latin mellett a lengyel volt a köznapi érintkezés nyelve. Azok a fehérorosz származású volt ortodox főnemesek, akik a reformáció során lutheránusok, majd az ellenreformáció során katolikusok lettek, s litvániai öntudattal rendelkeztek, lengyelül beszéltek (Bumblauskas, 1994:74.). A vilniusi akadémiai nyomdából 1575 és 1773 között 716 lengyel és 820 latin könyv mellett mindössze 52 litván került ki. A XVIII. század nagy járványai következtében valóságos népvándorlás indult meg a falvakból a városokba. Vilniust ekkor öntötték el a szláv, elsősorban fehérorosz tömegek. 1737-ben a fővárosi Szent János-templomban abbahagyták a litván nyelvű igehirdetést, mert egyszerűen nem volt kinek prédikálni. Egy 1770-es kimutatás szerint a kultúra őreiként számon tartott 910 litvániai papból mindössze 120 tudott litvánul. Ily módon a saját nyelvű litván kultúra hivatalos kezdetére – egy XVIII. századi poroszországi történelmi kuriózumnak számító pillanattól eltekintve – 1918-ig kellett várni. Érthető, hogy a litvánok szemében az írásos kultúra egészen a legújabb korig az idegenséggel volt azonos (amire a XX–XXI. századi Nyugat-ellenes populizmus nagyon jól rá tudott és rá tud játszani). Az elmondottakból ugyanakkor az is kiderül, hogy a „saját tudat” kialakulását nem elsősorban a nyelv idegensége akadályozta, hanem az, hogy az orosz (a keleti szláv) és részben a lengyel is egy másik, egyre inkább ellenséges állam nyelve lett.

Litvánia történetéből talán az vonható le legfőbb tanulságul, hogy minél később és minél keletebbre történt meg földrészünk katolizálása, a politikai vallásosságából annál inkább a mindenféle vallási-szellemi tartalomtól kiüresedett nyers hatalmi politika maradt. Európa utolsó pogány népének a megkeresztelése végeredményben ahhoz vezetett, hogy a lengyel–litván nemzetközösségben egészen 1795-ig a katolikus egyház kezében volt a legnagyobb gazdasági-politikai hatalom, s csak amikor az 1795 és 1918 közötti orosz, majd az 1944 és 1989 közötti szovjet idők megfosztották ettől, csak akkor próbálta a vallás révén legalább – Mickiewicz szép szavával – „a lelkek kormányzását” visszaszerezni; vegyis sikerrel – de ez már egy másik történet.

Irodalom

Bojtár Endre, 1997: BEVEZETÉS A BALTISZTIKÁBA. Bp.

Bumblauskas, A.: DĖL LIETUVOS DK CIVILIZACIJOS POBŪDŽIO (A LITVÁN NAGYFEJEDELEMSÉG CIVILIZÁCIÓJÁNAK A JELLEGÉRŐL). *Kultūros Barai*, 1994/10:63–70.

Dainauskas, Jonas, 1986: LIETUVOS BEI LIETUVIŲ KRIKŠTAS IR 1387-IEJI METAI (LITVÁNIA ÉS A LITVÁNOK MEGKERESZTELKEDÉSE ÉS AZ 1387-ES ÉV). *Mūsų Vytis* (Palos Heights, USA), 1986/2. 28–36.

- Dusburgi: Petri de Dusburg: CHRONICON TERRAE PRUSSIAE. In: SCRIPTORES RERUM PRUSSICARUM, I–V. Szerk., bev., jegyz.: T. Hirsch, M. Toeppen, E. Strehlke. Leipzig, 1861–74. 1:3–219. Litvánul: Petras Dusburgietis: PRŪSIJOS ŽEMĖS KRONIKA (POROSZFÖLD KRÓNIKÁJA). Vilnius, 1985.
- Gediminas: GEDIMINO LAIŠKAI (GEDIMINAS LEVELEI). Vál., jegyz. és ford.: V. Pašuta és I. Štal. Vilnius, 1966.
- Graus, F., 1965: DIE ENTSTEHUNG DER MITTELALTERLICHEN STAATEN IM MITTEL-EUROPA (A KÖZÉPKORI ÁLLAMOK KELETKEZÉSE KÖZÉP-EURÓPÁBAN). *Historica*, 1965/10:5–65.
- Greimas, A. J., 1990: TAUTOS ATMINTIES BEIEŠKANT (A NEMZET EMLÉKEZETE UTÁN KUTATVA). Vilnius–Chicago.
- Gudavičius, E., 1989: KRYŽIAUS KARAI PABALTIJOJE IR LIETUVA XIII AMŽIUIJE (A BALTIKUMI KERESZTES HÁBORÚK ÉS LITVÁNIA A XIII. SZÁZADBAN). Vilnius.
- Jurginis, Juozas, 1987: LIETUVOS KRIKŠTAS (LITVÁNIA MEGKERESZTELKEDÉSE). Vilnius.
- Ljubavszkij, M. K., 1910: OCSEK ISZTORIH LITOVSKO–RUSSZKAGO GOSZUDARSZTVA DO LJUBLINSZKOJ UNII VKLJUČSITELNO (A LITVÁN–OROSZ ÁLLAM TÖRTÉNETE A LUBLINI UNIÓIG). 1966. The Hague (reprint).
- Pápai bullák: POPIEŽŪ BULĖS DĖL KRYŽIAUS ŽYGIŲ PRIEŠ PRŪSUS IR LIETUVIUS XIII A. (PÁPAI BULLÁK A POROSZOK ÉS LITVÁNOK ELLENI XIII. SZÁZADI KERESZTES HADJÁRATOK ÜGYÉBEN). Vál., ford.: P. Pakarklis. Jegyz.: E. Gudavičius és A. Nikžentaitis. Vilnius, 1987.
- Paszkievicz, H., 1954: THE ORIGIN OF RUSSIA (OROSZORSZÁG EREDETE). London.
- Šapoka, A. (szerk.), 1936: LIETUVOS ISTORIJA (LITVÁNIA TÖRTÉNETE). Kaunas.
- Štromas, Aleksandras, 1987: Válasz (cím nélkül) a körkérdésre. *Akiračiai* (Chicago), 1987/9: 10–11.
- Szűcs Jenő, 1992: A MAGYAR NEMZETI TUDAT KIALAKULÁSA. Szeged.
- Volkaitė-Kulikauskienė, R. (szerk.), 1987: LIETUVIŲ ETNOGENEZĖ (A LITVÁNOK ETNOGENEZISE). Vilnius.
- Winter, E., 1960: RUSSLAND UND DAS PAPSTTUM (OROSZORSZÁG ÉS A PÁPASÁG), I. Berlin.
- Zinkevičius, Z., 1987: LIETUVIŲ KALBOS ISTORIJA (A LITVÁN NYELV TÖRTÉNETE), I–VII. Vilnius, 1984–1994.